

Миомир ДАШИЋ*

ПОЛИТИЧКИ И ВОЈНИ ОДНОСИ ЦРНЕ ГОРЕ И ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА 1878-1884.

ABSTRACT: This essay provides an overview of political and military relations of the Principedom of Montenegro and the Ottoman Empire from the Congress of Berlin in 1878, decisions of which Montenegro became territorially enlarged and internationally recognized as an independent country, until 1884 when the Istanbul Convention was signed between the two governments, which mainly settled the border disputes between the two previously bitter enemies. The Treaty of Berlin outlined the borders between Montenegro and the Ottoman Empire, but in drawing and marking the borders on site, there were serious disputes over marking the borders, dual ownership, mutual traffic, compensation for the property of Turkish subjects who emigrated from Montenegro, and over other problems on both sides of mutual border. Montenegrin government and the Porte initially contended over surrendering urban towns which the Ottoman Empire was in obligation to cede over to the Montenegrin state under the Treaty of Berlin (Kolašin, Podgorica with Spizza and Žabljak fortresses) along with certain territories (Lower Zeta, part of Vasojevići from the river Zlorečica to Lim), over establishing borders between Upper and Lower Vasojevići (between Trepča and Vinicika), the Šekular territory and other regions along the southeast Montenegrin border.

KEY WORDS: *International recognition, territorial enlargement, government, Vasojevići, Montenegro*

Заједничка ослободилачка борба Црногораца и Херцеговаца током XIX вијека достигла је врхунац у њиховој сједињеној устаничкој акцији и рату за уједињење 1875-1878. године. Али на исход те борбе

* Аутор је редовни члан Црногорске академије наука и умјетности.

битно су утицали интереси и тежње европских сила према Балкану. Када је књаз Никола припремао црногорско-херцеговачку војску, последије ослобођења Никшића, у јесен 1877. године, за упад у „турску“ Херцеговину, Аустро-Угарска га је упозорила да ће му сви напори да тамо прошири државу бити узалудни. Црногорски књаз Никола и његова владајућа елита, будући да је Црна Гора била штићеник Русије још од 18. вијека, нијесу имали ни примисао да на Берлинском конгресу руска дипломатија неће моћи да одлучно брани црногорске интересе и да се избори за границе велике Црне Горе како их је Русија предвиђела Санстефанским миром, склопљеним у марту 1878. године са Османским царством. У Цетињу, а такав случај је био и у Београду, нијесу ни слутили какве су намјере руског цара Александра II и његовог канцелара кнеза Горчакова. Они који су дали подстрека владањима у Цетињу и Београду да поведу рат против Османског царства, прије тога, тајним споразумима ријешили су судбину ратних циљева Црне Горе и Србије – пристанак да не дођу у посјед Херцеговине и Босне. Погодбом с Бечом Петербург је ове земље предао у наручје Аустро-Угарској. Имајући споразум са Аустро-Угарском о Босни и Херцеговини, Русија је упутила Црногорце да војну активност пребаце од Херцеговине на јадранско приморје. Крајем 1877. и почетком 1878. црногорска војска је ослободила од Османског царства обални појас од Чања до Бојане са градовима Баром и Улцињом и тако изашла на Јадранско море.

Пошто су ослобођени Никшић и јужно приморје, а да би Црна Гора стекла што потпунији геополитички облик и повољнији простор – било је неопходно ослободити и Подгорицу. Ова варош је имала за Црну Гору вишеструки значај: стратешки, привредни и културни. Без журбе, Црногорци су крајем јануара 1878. припремали војне снаге за ослобођење Подгорице. Међутим, руско-турско примирје (19) 31. I 1878. године обавезивало је и Црну Гору, па је та акција заустављена. Када је умукло оружје, руски дипломатски заступник на Цетињу Јонин сјетно је констатовао да су Црногорци могли у једном налету заузети не само Подгорицу него и Беране и Колашин. Тај пропуст омогућио је да питање Подгорице послужи, прије свега, Аустро-Угарској као улог за притисак и поткусуривање приликом наредног територијалног обликовања Црне Горе, односно повлачења њене границе с Османским царством. Беране је остало Царству јер је за уступање ове вароши Црној Гори био и Беч.

Санстефански мир (19. фебруар 1878), којим је Русија сама, без подршке европских сила, издејствовала да Црну Гору увећа три и по пута, односно за 10.000 км², унапријед је био осуђен на неуспјех. Аустро-угарски државник гроф Андраши је већ био скренуо пажњу књазу Николи да ће се коначно судбина Османског царства разматрати на једном

европском конгресу, а да Беч неће подржати проширење Црне Горе у лимској долини и шире, да је особито против њеног добијања приморја од Чања до ријеке Бојане. За тежњу Аустро-Угарске и њену супремацију на Јадрану, као и њен план да обезбједи прометни пут преко рашке области (Новопазарског санцака) ка Косову и Македонији, односно Солуну – Црна Гора би представљала озбиљну сметњу ако би се проширила у границама које јој је била намијенила Русија Сан-Стефанским мировним уговором. С тим у вези Беч је дубоко зазирао и од могућности уједињења Србије и Црне Горе. Стога Беч није могао допустити да ове двије српске земље имају заједничку границу и потенцијално се сједине у једну државу.

Перспектива темељне ревизије Санстефанског мира наговјестила је и нови заплет у односима између Црне Горе и Османског царства. Извјесност да ће Османског царства задржати Албанију била је претпоставка сукоба око њихове будуће границе са Црном Гором на тој страни. Разна договарања међу Албанцима већ од априла 1878, као и све чешћи инциденти што су их Турци изазивали на демаркационој линији са Црногорцима, били су јасни знаци таквог развоја.

У међувремену појачао је своју активност и панисламистички покрет, који се као политичка идеологија и организација, почео јављати и снажити још од педесетих година XIX вијека. Средиште му је било у Меки, светом мјесту муслимана. Аграрни устанци, отпочели устанком у Босни и Херцеговини, у лјето 1875. године, проширени на друге српске области око оновремених граница Црне Горе и Србије (у Васојевићима, Потарју и Затарју, старој Рашкој, дјелимично на Косову и Метохији), дјеловима источне Македоније, у Бугарској и дјеловима Грчке, снажно су уздрмали Османско царство 1875-1878. године. Најприје у дипломатској историји, затим и у цијелој историји тај период је назван Великом источном кризом. Ти догађаји у историји српског и црногорског народа имали су преломни значај у историји аграрних револуција балканских народа. Та револуција није могла да заобиђе ни друге балканске народе – Бугаре, Грке и македонске Словене, а окрзнула је и Албанце. Велика источна криза је снажно покренула и европску дипломатију, забринула је кабинете велесила, јер је криза Османског царства, које је у њој толико ослабљено, погађала посредно и европске велесиле, највише најближу и најзаинтересованију Аустро-Угарску. Ратни успјеси Русије јасно су показали снагу трапавог „руског медведа“. Русија је настојала да промијени стање наметнуто јој одлукама Париског мировног конгреса 1856. године. Русија је своју снагу демонстрирала побједом над Османским царством и у диктирању Порти веома тешких мировних услова у Сан Стефану, крајем фебруара/почетком марта 1878. године. По том би-

латералном мировном уговору Русија је предвидјела стварање и двије велике балканске државе – проширену Црну Гору и новостворену Бугарску. Обје су имале бити њен ослонац на Балкану. Црна Гора је такву улогу, иако мала земља, имала још од 18. вијека.

Аустро-Угарска је све чинила како би Црну Гору потпуно лишила морске обале, коју је ослободила њена војска, а била је и против њеног проширења и на сјевероистоку. Није јој допуштала проширење у лимској долини. Русија је на одређени начин била морални гарант за тековине Црне Горе и у приморју и на сјевероистоку, прије свега у лимској долини. Ствар је дошла и до кнеза Бизмарка, и он је закључио да једна трговачка лука у рукама Црне Горе – не вриједи провоцирања Русије као велике силе. У том смислу тражио је „мекши“ став грофа Андрашија, односно, аустроугарске дипломатије према захтјевима Црне Горе и Русије. Прихватио је да црногорска држава добије признање проширења на Јадрану – Бар с дијелом приморја.

На Берлинском конгресу (13. јун – 18. јул 1878) амбиције Црне Горе свеле су се на то да задржи ослобођени дио приморја, да добије ослобођени дио источне Херцеговине, Колашин и Подгорицу са стратегијском границом према провинцији Албанији. Аустроугарска влада није подржавала проширење Црне Горе на Доње Васојевиће – Беране. Границе Црне Горе кројила је Аустро-Угарска према својим империјалистичким интересима. У приморју Црна Гора је задржала само Бар са нешто обале уз ограничени суверенитет. Улцињ са територијом до Бојане била је обавезна да врати Османском царству. Спич (Сутоморе) је присвојила Аустро-Угарска. За овакво осакаћење у приморју, у накнаду је Црна Гора добила Колашин и Подгорицу, но са неповољном границом према Албанији. За напуштање дијела Херцеговине (источно од Билеће и Гацка) Црној Гори су у Берлину додијељени Плав и Гусиње. Углавном, Црна Гора се имала уобличити у сразмјери својих ратних постигнућа. Наравно, тиме нијесу били задовољени њени ратни и национални циљеви.

Од далекосежног значаја показаће се то што је Аустро-Угарска потиснула Црну Гору од крајева гдје је живјело компактно српско, односно црногорско становништво, а усмјерила ју је на територије ка Албанији, опет с мало изгледа да се прошири и на тој страни. У питању коначног повлачења источне границе Црне Горе одлучно се испријечила новостворена Призренска лига или Албанска лига, коју су у свему подржавали султан и Порта, односно Османско царство. Лига је одлучила да се Црној Гори ускрати право не „албанске земље“, широко подразумевајући и територије гдје у неком мањем броју живе Албанци или нешто бројнији муслимани. Радило се прије свега о Плаву и Гусињу

са околином, гдје су се и муслимани словенског поријекла из вјерских, а дијелом и из класних разлога, мањим дијелом идентификовали као Албанци. Призренска лига је, међутим, много шире замишљала право на територије гдје је живјело измијешано српско православно и муслиманско становништво словенског поријекла. Њен политички програм је тражио све крајеве који су од почетка владавине Османлија (од друге половине 15. вијека) улазили у Скадарски санџак. Тако, на примјер, она је претендовала и на Доње Васојевиће (берански крај), иако ондје није било ни Албанаца ни муслимана, изузев војног гарнизона и османских чиновника и њихових породица у Беранама – Харемима. Претензије Лиге тичале су се и других источних и југоисточних области Старе Србије, односно Рашке, која се од 1877. године почела називати геополитичким именом Санџак. Политика Албанске лиге, снажно потајно подржавана од османске владе, а потајно и од владе у Бечу, била је усмјерена и на трајно онемогућавање да Црна Гора и Србија добију свој историјски етнички простор и заједничку границу.

Одлуке Берлинског конгреса о међународном признању независних држава Црне Горе и Србије у обликованим границама имале су далекосежни карактер – трајно одвојити и спријечити уједињење Црне Горе и Србије. Ово подвлачим због тога што се европска политика, углавном, земаља потписница Берлинског уговора и у ово наше вријеме ослања на рјешења формулисана за западни Балкан у Берлину 1878. године. Стога ваља са више критичности говорити о Берлинском уговору, јер он је тако дефинисао политичке границе балканских националних држава да су оне остале камен спотицања и касније, па све до данашњег времена, а није искључено да ће још дуго бити спорова око њихових промјена. Ријечју, Берлински конгрес и његове одлуке су значили пораз и за Русију и њене балканске словенске штићенике. Пораз од далекосежног стратешког значаја.

Када је ријеч о проширењу Црне Горе према сјевероистоку и Албанији, Албанцима и Турцима је прећутно дата могућност оспоравања, односно опструкције спровођења оних одлука Берлинског уговора које су се тичале коначног повлачења црногорско-османске границе. Слично је било и са другим малим балканским државама. Као домаћин конгреса, кнез Бизмарк, гвоздени канцелар њемачког царства, је затражио од европских влада да се обрате Порти како би савладала тешкоће око спровођења својих преосталих обавеза из Берлинског уговора, међу којима и обавезу о размјени територија и разграничењу са Црном Гором. Енглески државник Дизраели је, међутим, примјетио како се Бизмарк исувише пожурео, а да Њемачка иначе нема директних интереса у питањима Блиског истока. Руска влада, дипломатски изолована,

могла је само да Цетињу савјетује мир и уздржаност од наслућиваног ратног заплета.

Црногорска влада морала се ограничити да најприје добије Подгорицу са истуреним тврђавама Спужем и Жабљаком и зетском равницом. Наравно, тиме је битно умањена могућност да Црногорци касније уопште дођу у посјед Плава и Гусиња. У циљу одлагања предаје Подгорице, султан и његова влада су прво понудили Плав и Гусиње, који су били одлуком у Берлину предвиђени да их уступе Црној Гори, и упутили мушира Мехмед Алију да то, тобоже, изврши. Припадници Албанске лиге су 2. септембра 1878. усред Ђаковице убили мушира Мехмед Али-пашу и његову пратњу. Овај догађај је послужио као добар изговор за даље опструкције, с крајњим циљем да Османско царство и Албанци задрже Плав и Гусиње са околином.

Ради подршке за добијање Подгорице, књаз Никола је, чак, предао Аустро-Угарској преосталих 3.500 Херцеговаца који су били у саставу црногорске војске и тако јој значајно олакшао да окупира Херцеговину. Међутим, Порта није имала много могућности да врши опструкцију предаје Подгорице и зетске равнице, јер је руска влада запријетила да неће повући своје преостале трупе из близине Цариграда док Турска не евакуише своје трупе из Подгорице. Како је и Лондон био заинтересован да се руске трупе што прије повуку из зоне јужно од Источне Румелије, султан и Порта су били принуђени да попусте. Фебруара 1879. године Порта је тешка срца била принуђена да преда црногорској влади Подгорицу, Спуж и Жабљак са околином, као и дио Скадарског језера. Али су Црногорци, на основу имплицитних компензација у Берлинском уговору, истовремено морали да Османском царству врате Улцињ са околином.

У прољеће 1879. године аустроугарска влада је повела иницијативу да билатералним путем са црногорском владом спроведе одредбе XXIX члана Берлинског уговора. Осим предаје Спича, тим чланом је одређено и да лука Бар и дио црногорске обале буду затворени за ратне бродове свих страних земаља. Црна Гора није имала право, и да је имала снаге, да држи ратну флоту. Аустро-Угарска је добила мандат да врши поморско-полицијски и санитарни надзор над црногорском обалом помоћу лаких стражарских бродова. Аустро-Угарска је овлашћена да да и конзуларну заштиту поморској трговачкој застави Црне Горе. Црна Гора је имала да примијени аустријско поморско законодавство које је било на снази у Далмацији. Као што се из ових уговорних услова види, Црна Гора није имала сувереност над градом Баром и на дијелу Јадранског мора.

Аустро-Угарска је издејствовала да од Црне Горе добије и општину Спич (Сутоморе). Затим је на најгрубљи начин инсистирала да се

установи мјешовита аустро-црногорска лучка капетанија у Бару, која би административно била потчињена Поморској влади у Трсту. Бечка влада је настојала да на препад искористи неискуство Црногораца у поморским пословима, као и то што је Црна Гора наишла на огромне тешкоће у текућем разграничењу са Османским царством, и у томе је потпуно успјела. Али силом чињенице што је Црна Гора у својим рукама имала Бар, а подупирана како од Русије тако и од Италије, Црна Гора се, у ствари, могла лакше одупријети притиску Беча. Наиме, почетком 1880. постигнут је компромис и то на бази посљедње ријечи књаза Николе. По том постигнутом споразуму црногорски лучки уред у Бару имао је да врши службу поморске и санитарне полиције. Поморска влада у Трсту, пак, добила је право да врши периодичну инспекцију, с тим што ће сваки пут претходно тражити сагласност црногорске владе. Поморско законодавство Црне Горе имало се трајно усаглашавати са оним у Далмацији – под претпоставком да примјена тих закона не штети интересима Црне Горе. Аустроугарска влада је општину Спич (Сутоморе) прикључила територији приморја (црногорског), које је окупирала још од почетка XIX вијека.

Међународна комисија за разграничење Црне Горе и Османског царства састала се маја 1879. године. Главни проблем разговора био је у томе да Порта преда Црној Гори Плав и Гусиње. Скадарски валија и уједно главни експонент Албанске лиге Хусеин-Хусни паша путем разних трикова и свакојаким других изигравања онемогућио је да комисија постигне икакав резултат у вези с повлачењем границе која би Црној Гори обезбиједила предају Плава и Гусиња са околином. Такође је оспоравао и повлачење границе, односно њену исправку у корист Књажевине Црне Горе између Горњих и Доњих Васојевића и на сектору шекуларског племена од Лима до Мокре планине. Тако је могло бити прије свега због антицрногорског тајног и јавног рада и аустроугарске владе. Наиме, у међувремену бечки двор и влада били су дошли до закључка да је у Берлину њена дипломатија учинила грешку прихвативши одредбу да Плав и Гусиње припадну Црној Гори. Јер, ако би Црна Гора дошла у посјед плаво-гусињске котлине, тиме би стекла добру основицу за будуће аспирације према Метохији, па чак и према Новопазарском санџаку (рашкој области). А управо то је било оно што би наводно угрожавало претензије Монархије према том простору, и не само њему, него и према албанским етничким територијама и даље ка вардарској долини и Солуну.

У јесен 1879. наступила је тешка политичка и војна криза око Плава и Гусиња између Црне Горе и Османског царства. Књаз Никола и његова влада су издали наредбу за дјелимичну мобилизацију, ство-

рена је могућност да се запосједну Плав и Гусиње. Али европске силе нису одобриле војну акцију, па је црногорска влада била принуђена да одустане од војног похода на Плав и Гусиње. Султан и Порта, међутим, су чинили све да оспоре предају плавско-гусињског краја Црној Гори. Званично Порта је упутила 15 табора (батаљона), на челу са генералом Мухтар-пашом, наводно с циљем да његове снаге обезбиједи предају Плава и Гусиња Црној Гори. Створена је тзв. Плавско-гусињска афера која је не само уздрмала политичке односе Црне Горе и Османског царства него и велесила потписница Берлинског уговора. Ефекат мисије Мухтар-паше био је у томе да су албанске конзервативне снаге добиле огромну материјалну и моралну потпору, османски магацини оружја, муниције и намирница стављени су на располагање Албанској лиги. Тако су ојачане снаге Лиге.

Када су се Албанци, предвођени од феудалних елемената, мобилисали и добро припремили за отпор оружаном силом, аустроугарска влада је иступила са идејом „формалне предаје“ Плава и Гусиња Црној Гори. То је, практично, значило да се Османско царство одрекне суверенитета над плаво-гусињским крајем, да са Црном Гором потпише један докуменат о формалној примопредаји, а Црногорци и Албанци нека се онда крваво разрачунавају око посједовања територије. Међутим, и сама Порта је одбила ту бечку формулу, зазирући да би „формална предаја“ могла бити незгодан преседан за њено разграничење са Грчком у Епиру. Ствари су се и даље све више компликовале. Албански прваци извршили су снажан притисак на аге и бегове исламске вјере словенског поријекла у Плаву и Гусињу, на челу са Али-бегом Гусињцем (из рода беговске куће Пашића), иначе, једним од водећих личности у Албанској (Призренској) лиги, да и они устану на оружје ради онемогућавања да Црна Гора добије Плав и Гусиње. Према граници Црне Горе створен је фронт, наводно од снага Албанске лиге, али ту су се нашли и батаљони (табори) редовне турске османске из јединица генерала Мухтар-паше. На фронту код Плава је дошло до два јача оружана сукоба. Војнички неодлучан исход бојева на Новшићу крајем 1879. и Мурини почетком 1880. године био је чисти добитак за Албанску лигу, која се већ афирмисала као снага релативно самостална, способна и да даје правац догађајима, што је одговарало политици Порте.

Пошто је могућност да Црна Гора уопште дође у посјед Плава и Гусиња готово отпала, црногорска влада се децембра 1879. обратила европским силама, са захтјевом да реализује одредбе Берлинског уговора. Истичући како се земља исцрпљује стањем ни рата ни мира, од Порте се као јединог кривца за опструкцију тражило обештећење у износу од два милиона франака. Обавезе Порте из Берлинског уговора једнако

остају на снази, а док она не исплати тражено обештећење – Црна Гора проглашава секвестар на сва добра исељених муслимана из граница земљишта присаједињеног Црној Гори резултатом последњег рата.

Међутим, ствар је била у томе што је црногорска влада све од свршетка рата интензивно вршила експропријацију земаља муслиманских емиграната. Отезање разграничења битно је олакшало да црногорска влада изигра ХХХ члан Берлинског уговора, којим се мухаџирима гарантује имовина у Црној Гори. Проглашење секвестра као залога за штету изазвану неизвршењем обавезе о повлачењу границе значило је претензију црногорске владе да се политика експропријације тих имања некако легализује пред европским владама.

Имајући на уму да су „мала“ балканска питања једном већ запалила велику источну кризу, европске владе су се јануара 1880. у основи сагласиле да се Црној Гори за Плав и Гусиње додијели, као адекватна компензација, друга територија. Посредник је била Италија преко свог амбасадора у Цариграду грофа Кортија. Црној Гори је понуђена компензација територијом албанских, углавном, католичких племена Груда и Хота, источно од Подгорице. Плав и Гусиње економски су далеко више вриједјели, али се у кабинетима велесила рачунало да би земљиште Груда и Хота стратегијски добро обезбјеђивало Подгорицу и да би то задовољило Црну Гору. Али Цетиње није било том понудом задовољно.

На дијелу још недефинисане границе између села Трепче и Виницке, као и на територији шекуларског племена, било је чарки још прије него је дошло до ратног сукоба Црне Горе и Османског царства око Плава и Гусиња. Становништво Шекулара је од Берлинског конгреса па следећих шест година било јако узнемирено због неизвјесности да ли ће њихова села на десној страни Шекуларске ријеке остати у саставу Османског царства (у Беранској кази, срезу) или ће припасти Црној Гори. Оно није признавало демаркациону линију која је од ушћа Шекуларске ријеке у Лим ишла овом ријеком на исток до равног дијела Мокре планине, па су се често дешавали сукоби и падале жртве на Мокрој. О том ровитом стању свједоче бројни дописи које су управне и војне власти из Андријевице и гранични капетани Трепачко-шекуларске и Полимске капетаније, затим прваци из беранског краја, слали Цетињу, а у којима се говори о неријешеним споровима на дијелу још недефинисане границе Турија, Лим, Шекулар, Мокра до Чакора и даље ка Виситору и Кучима, као и тешким условима живота српског становништва у беранској котлини. Порта у беранском крају није обезбиједила народу, „пошто је дошао на своја огњишта“, слободу и правну и имовинску сигурност, нашто је била обавезна „по несрећној берлинској конференцији“. У ствари, она га је препустила и даље угњетавању, пљачкању и

злочинима башибозука, у коме су предњачили безобзирни „зли Руговци“. Али-бег Гусињски, поставши мутасериф Пећког округа, као паша с једним тугом (награђен због отпора предаји Плава и Гусиња), допуштао је насиља и разне злочине дуж пројектоване границе од Лима до Мокре, Чакора и даље према Виситору, Липовицама ка Кучима. Спорно је било осим државне границе и комуналне линије између насеља, неријешено питање двовласничких имања и планинских пашњака. Све то ће годинама, и послје ратног сукоба на Новшићу и Мурини, бити предмет разговора у мјешовитој црногорско-турској комисији за разграничење. Комисија се често састајала, договарала и спорила о томе куда повући границу између Трепче и Веничке и са Лима на исток преко секуларског атара до Мокре и Чакора. Тај дио границе црногорска влада је успјела да ријеша тек потписивањем Цариградске конвенције децембра 1884. године, али не у цјелини у корист Црне Горе.

У питање дефинисања источног дијела црногорске границе (према албанској територији) много се мијешала влада аустроугарске монархије. Преко својих конзула, агената и свештеника, Беч је охрабривао албанске католике да се удруже са муслиманима и супротставе уступању Груда и Хота Црној Гори. Подржавајући албанске католике, Аустро-Угарска је код њих настојала да стекне легитимацију заштитника и њиховог покровитеља, с јасним циљем да јој буду од користи у будућности. Разумије се, Аустро-Угарска је, уз остале европске силе, формално прихватила посредовање преко грофа Кортија у арбитражу за црногорско проширење у Малесији.

Албански муслимани и католици, иако су њихови мотиви вјерски били различити, удружили су се под заједничким вођством скадарског комитета Албанске лиге и пружили одлучан отпор Црној Гори. Османска власт једнако је стајала иза њих, указујући им сваку помоћ. Све је говорило да ће се поновити оно што је већ било виђено у Плавско-гусињској афери.

Амбасадори велесила у Цариграду само су потврдили један османско-црногорски докуменат о предаји Груда и Хота Црној Гори. Међутим, уочи 22. априла 1880, дана одређеног за предају ове територије, скадарска османска власт је поменути територију и положаје комплетно уступила одредима Албанске лиге. Негирајући легалност и легитимност Лиге, а држећи да су европске силе дужне да спроведу Берлински уговор, којег су потписале, црногорска влада је устукнула пред призором нове османске преваре.

Европске силе су тек тада схватиле да су се нашле у компромитујућој ситуацији, па су упозориле Порту да се излаже великој одговорности ако не нађе лијека створеној ситуацији. Заокрет је, међутим,

наступио, када се нова британска либерална влада Гледстона одлучно zaloжила да Порта преостале обавезе из Берлинског уговора стриктно испуни. У тако насталој ситуацији и сам Беч је почео да страхује да се услед снажења албанског покрета не пренесе варница на Босну и Херцеговину, гдје Монархија још није била учврстила своју окупациону власт.

У касно прољеће 1880. концерт европских сила отпочео је колективни притисак на Порту за рјешење црногорског граничног питања. Сложиле су се да је, с обзиром на разне услове и интересе, најлакше и најцјелисходније да османска влада Црној Гори врати Улцињ са територијом до Бојане, ако хоће да по сваку цијену задржи плавско-гусињски крај.

Владе европских сила, међутим, узалуд су упућивале колективне ноте Порти. Она није ништа предузимала да задовољи њихово тражење. Показало се да ништа не вриједи без одлучне пријетње, укључујући и војну. Септембра 1880. силе су упутиле једну здружену поморску ескадру у воде Јадрана. Главнину су чинили ратни бродови Велике Британије и Русије. Командант ескадре британски адмирал лорд Сејмур и књаз Никола договорили су се за демонстрацију једне комбиноване акције - с мора и с копна против „албанских банди“ у Улцињу. Договор сила је предвиђао само ватрену подршку са бродова, а не и са црногорске стране. Ситуација се компликовала када је скадарски гувернер Риза-паша упутито велика појачања у Улцињ и запријетио да ће се свим силама одупријети. Оцјењујући да би то значило нови рат са Османским царством, књаз Никола је од сила затражио озбиљније гаранције него што је сама подршка топова ескадре. Дипломатија је наставила да енергичније дјелује у Цариграду.

Понашање Порте увриједило је владе европских сила. Британска влада осјећала се веома нелагодно, између немогућности да се Европа повуче пред Османским царством, и неопходности да се одржи сагласност влада за постизање циља мирним путем. Британски премијер Гледстон је чак дошао на мисао да здружена ескадра заузме луку Смирне, као залогу док Порта не преда Улцињ Црној Гори. Њемачка и Аустро-Угарска нијесу прихватиле такву мјеру. Али је зато уследио енергични дипломатски притисак на султана Абдул Хамида и Порту, у коме су Њемачка и Аустро-Угарска предњачиле. Најзад је Порта 11. X 1880. саопштила европским владама да Црној Гори безусловно предаје Улцињ. Према споразуму комесара двије стране, Османлије су 26. и 27. XI 1880. године напустили а Црногорци запосјели територију Улциња до Бојане. Коначно, присаједињењем Улциња са плодним земљиштем до Бојане извршена је одговарајућа компензација Црној Гори за Плав и

Гусиње и, рекао бих, била је то значајна тековина Црне Горе остварена у Великој источној кризи 1875-1878. године.

Међутим, спорови око повлачења сјевероисточне границе Црне Горе окончањем Плавско-гусињске афере нијесу престали. Инциденти су се наставили и послје потписивања Цариградске конвенције концем 1884. године. Посебно се крварило на граници од Мокре до Чакора, а стабилности није било ни на другим секторима од Шћепан Поља до Лима. О тим граничним и прекограничним сукобима који су трајали све до слома Османског царства 1912. године на Балканском полуострву опширније сам писао у монографији *Шекулар и Шекуларци од помена до 1941. године* (ЦАНУ, 49, Подгорица, 2006, стр. 456-555).

Одлукама Берлинског конгреса Црна Гора је била територијално више него удвостручена, добила је излаз на море и равничарске предјеле са градовима Подгорицом, Никшићем, Колашином, Баром и Улцињем. Територијално је проширена на дио Горњег Полимља (Шекулар и села Горње Луге, Улотину, Мурину, Грачаницу, Зориће, Машницу и Велику). Тим је она стекла услове за квалитетно виши ниво државног развитка, уврштена је у клуб европских држава. Међутим, то проширење и увећање Црне Горе није задовољавало и њене националне интересе. Још увијек је знатан дио црногорског, односно, српског народа остао социјално и економски обесправљен у границама Османског царства. Црногорском владару требало је много времена да привремено заборави на своје ратне циљеве и оно што је требало да добије по Санстефанском мировном уговору. Књаз/краљ Никола могао је само да жали што су му измакли крупни залогаци које је Русија била намијенила Црној Гори. Берлински конгрес, којим је извршена ревизија Санстефанског мира, отријезнио је и Црну Гору од илузија да се њено велико увећање могло остварити без сагласности великих европских сила, прије свега без наклоности Аустро-Угарске као најзаинтересованије за овладавање простором који је историјски и етнички био црногорско-српски, па чак и оним који је био дијелом македонски и албански.

Све оно што је одлучено у Берлину 1878. представљало је велики пораз за све јужнословенске народе, па и за Црну Гору. Берлински конгрес санкционисао је највећу диобу Балканског полуострва до тада извршену међу великим силама. Нове границе на балканском простору, одређене у Берлину, оставиле су дубоког трага на политички, економски, културни и цјелокупни национални живот и развитак код свих јужнословенских народа. Посебно су погодиле интересе црногорског и српског народа. Граница је дијелила и јединствена племена, села и имања људи. Било је потребно да протекне више од три деценије борбе док није дошло до мијењања граница на Балкану, али и поред тих

извршених промјена берлинске границе се актуелизују и у ово наше вријеме.

Од свих балканских држава Црна Гора је имала највише тешкоћа око успостављања границе са Османским царством, начелно прописане Берлинским уговором. Црна Гора је, због отпора Порте, али и империјалистичке политике Аустро-Угарске, била принуђена да крвари и послије 1878. године да би остварила бар дио резултата своје дуге револуционарне ослободилачке борбе, чији је завршни чин представљао Вељи рат 1876-1878. године, а потом ослободилачки Балкански рат 1912. године.

Тешкоће око утврђивања црногорско-турске границе трајале су не само почетком осамдесетих година него и касније све до слома Османског царства 1912. године. Покушај да међународна комисија, у првој половини 1881. године, коначно утврди црногорско-турску границу није успио. Избијање устанка у Херцеговини 1882. против аустроугарске власти, у коме су масовно учествовали и муслимани и православни, условио је још јачи притисак бечке владе на Црну Гору, па су цетињски званични кругови схватили неопходном нужност да се што прије нормализују односи са Портом. Од мале државе, која се до Берлинског конгреса ослањала на оружје читавог свог мушког становништва и помоћ дипломатија већине европских земаља, дупло увећана и независна Црна Гора била је принуђена да мијења традиционални однос своје државне политике, како на унутрашњем тако и на спољно-политичком плану. У новонасталим спољно-политичким приликама црногорски књаз Никола је природно желио да нормализује односе са Османским царством, вјековно непријатељском земљом Црне Горе.

Први значајан корак направљен је августа 1883. године, када је, на позив султана Абдул Хамида, књаз Никола посјетио Цариград. Султан је изванредно примио црногорског књаза, дотадашњег непријатеља. Била је то прва званична посјета једног црногорског владара учињена Цариграду, те је и то дало одређену тежину политичким разговорима између два владара. Султан и црногорски књаз су се том приликом договорили и о рјешењу преосталих граничних проблема. Током двије наредне године билатерални односи су се одвијали нормално, па, ипак, посао око утврђивања границе на терену није у свему био окончан. Цариградска конвенција (1884) ријешила је углавном најспорније проблеме на сјевероисточној црногорско-турској граници. Добри односи између владара двије државе обећавали су нову страницу у историји односа Османског царства и Црне Горе. Но, на црногорско-турској граници, нарочито на њеном сјевероисточном дијелу, јављали су се инциденти све до 1912. године. Истина, и једна и друга страна званично су покушавале да те инциденте, поготову оне на албанској страни, представе као искључи-

во локалне. И они су то заиста и били, изазивали су их појединци или албанске групе и мјесне власти које су биле у рукама локалних првака. Понекад су то, и поред наредби црногорских власти да се уздржавају од конфликта на граници, чинили и црногорски држављани.

У Затарју и Горњем Полимљу је од краја XIX вијека, под утицајем националне пропаганде коју су шириле црногорска и српска влада, поново ојачао покрет за национално и социјално ослобођење. Црна Гора је у овом периоду испољавала непосредну заинтересованост за проширење на крајеве старе Рашке, односно на дио Новопазарског санџака, територије етнички насељене претежно српским живљем или муслиманима словенског поријекла, затим према Метохији и горњој Албанији. На тим просторима Црна Гора је наставила да јача свој уплив, а то ју је неминовно водило у сукоб са Османским царством, које је, опет, наставило да, као и прије трогодишње Велике источне кризе, управља овим крајевима на груб начин, спутавајући економски, социјални, вјерски, културни и сваки други национални напредак црногорском, српском и албанском становништву. Тако прве деценије XX вијека у Полимљу и Затарју није било ни сијања ни жетве без буна и окршаја. Све то је довело до неминовног и посљедњег сукоба Црне Горе и њених балканских савезница са Османским царством 1912. године, у рату у којем ће коначно бити и ријешено Источно питање као вишевијековни проблем, односно протјерано Османско царство са Балкана, изузев малог дијела Источне Румелије које чини непосредно залеђе Цариграда (Истанбула).

Miomir DAŠIĆ

POLITICAL AND MILITARY RELATIONS BETWEEN MONTENEGRO AND THE OTTOMAN EMPIRE FROM 1878 TO 1884

Summary

The paper shows that the Montenegrin government primarily wanted the Porte to cede Podgorica with fortresses (Spizza and Žabljak), which the signatory of the Treaty of Berlin did in the winter of 1879. The Porte withdrew its military and civil authorities from Kolašin and the surrounding area. Montenegro was in obligation to return Ulcinj with its surrounding area all the way to the river Bojana (taken in the war in 1877) with its prevailing Albanian population, which it did. The strongest dispute between the Montenegrin government and the Porte was over Plav and Gusinј with the surrounding area, because the cession was opposed by the newly-established Albanian (Prizren) league, organized on the principle of pan-Islamic ide-

ology (on June 10, 1878 in Prizren) with the aim of preventing this territory from becoming a part of the Montenegrin state, territory known for its otherwise diverse ethnic composition, many of which were Slavic Muslims and Albanians (Muslims and Catholics). Based on certain original documents, it was proved that Sultan Abdullah Hammid and his government were behind the Albanian (Prizren) league. The Porte secretly provided military and material assistance (in arms and other war necessities) to the armed forces of the Albanian league. In late 1879 and early 1880, the League prevented Montenegrin military with arms from entering Plav and Gusinje. In two battles (at Novšić and Murina) without a defining outcome, Montenegro realized that the only way to gain possession of the Plav-Gusinje valley was with the help of Russia, especially since the Istanbul government was secretly supported by the Austria-Hungary, while other great powers remained passive. The Plav-Gusinje affair ended with signatories of the Treaty of Berlin offering a part of the Albanian Province (Grude and Hoti) as compensation to Montenegro, in order to save their international reputation, which was not a satisfactory solution to Montenegro.

The English liberal government finally offered the Montenegrin ruler, Prince Nikola Petrović, Ulcinj with the surrounding area (to the river Bojana) instead of Plav and Gusinje, which he accepted. But the Albanian League, supported by the Porte threatened with armed resistance. England and Russia, in agreement with Austria-Hungary and other signatories of the Treaty of Berlin, sent battle ships to Adriatic waters, threatening the Empire with retaliation by bombing Ulcinj which was simultaneously attacked by the Montenegrin army from behind. Under such demonstration of power, the Porte withdrew its forces from Ulcinj. Thus, the affair was ended in November 1880 with Bojana becoming a border river between the two countries.

The incidents around the borders which were to be marked in the southeast, however, continued over the following years. Finally, Montenegro and the Ottoman Empire normalized their relations after a friendly relationship was established between the two rulers during the visit of Prince Nikola to Istanbul in August 1883, at the invitation of Sultan Abdullah Hammid. The Sultan gave an extraordinary reception to the Montenegrin sovereign, previously his bitter enemy. The two sovereigns agreed then on settling the border issues. Bilateral relations were since conducted normally, based on the Istanbul Convention (from December 1884), which settled the border issues. Nevertheless, severe border incidents (murders, pillage of cattle and other property) persisted until 1912. From the late 19th century until the Balkan War in 1912, there was no sowing or reaping at the border or around it, from Šćepan Polje to Mount Mokra and Čakor (in Tara and Lim region), without the rebellion of border orthodox Christian population (Montenegrins and Serbs). All this led to a great uprising, an insurrection in the region of Berane in the summer of 1912, which was the cause for the Balkan War, which Montenegro started first in agreement with other Balkan allies.

In a discussion panel held at this scientific gathering, in which the undersigned has also taken part, critical remarks were given regarding certain opened and unopened questions not only from the sphere of diplomatic relations between Montenegro and the Ottoman Empire, but also regarding certain current topics worth exploring and bringing to light from a more critical level.